

גיימס פין, קונסול ופילנטרופ. עין בוחנת ולב רגיש.

האסלאם שהרי האסלאם בארץ-ישראל הוא "מציאות חיה. אנו רואים את הצניף הירוק, אנו שומעים את המואזין, אנו מביטים על חצי-הסהר שכדגל, על המצודה שמול החלונות האלה, ואפילו על הכיפה הגדולה בקצה השני של העיר (כיפת-הסלע)". וכן בגיאוגרפיה האנושית ובגיאוגרפיה של ארץ-ישראל ועוד.

במידה רבה מימש גיימס פין בספרו זה את תכניתו. הוא עצמו כתב בדברי המבוא כי המיגוון הרב של תחומי ההתעניינות שלו עשויים להותיר רושם של "ערכוביה קאלידוסקופית לשם שעשוע", ולא היא.

א. סטרנגפורד, בדבריה המבוא שלה, שנכתבו ב-1878, כתבה כי ספרו של פין אינו רק ספר של מי שהיה במקום זמן ממושך וראה הרבה, אלא כראש וכרא-שונה ספר של מי שידע להבין את המשמעות של הדברים שראה וחווה. כאן

בתהפוכותיה, גילה בה יוזמות חלוציות, וכתב לא לאחר זמן אלא תוך ההתרחבות שריות בצורה מסודרת ועקיבה. מבחינות רבות יזמו של גיימס פין הוא הסטוריה כוללת של ארץ-ישראל בתקופה המתוארת בו. פין אינו מסתפק בתיאורי נוף, בניאדם, אתרים הסטוריים או מאורעות, אלא הוא מגלה עניין בכל התופעות המתרחשות בארץ וקשרות בה ומתעד אותן: הסטוריה קדומה, הסטוריה פוליטית, הסטוריה חברתית, הסטוריה של התרבות וכו'. ואין זה מפליא, על כן, כי בתכנית-הפעולה המוצעת של פין ל"החברה הספרותית הירושלמית", שאותה העלה לראשונה ב-1846, הציע תכנית רחבת-היקף לארץ-ישראל המתבססת על הכרה מכלי ראשון של הגילויים המגוונים של הטבע האנושי בארץ-ישראל. פין טען שיש להתרכז, בין השאר, בתולדות ממלכת הצלבנים ובתולדות

מקור לא אכזב

יעקב שביט

גיימס פין, עתות סופה / עלים מדפחתי הקונסוליה בירושלים, תירגם אהרן אמיר, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים תש"ס, 602 ע"מ.

בספטמבר 1838 קיבל ויליאם טאנר יאנג את המינוי של תת-קונסול בריטי ראשון בירושלים ושירת בה מתחילת 1839 ועד סוף 1842. אחריו בא הנרי ניובולט ובעקבותיו גיימס פין, הקונסול הבריטי השלישי בירושלים, שהגיע לירושלים באפריל 1846 ושהה בה עד תחילת שנת 1863.

מעמדם ותפקידם של הקונסולים הזרים ברחבי האימפריה העות'מאנית הוא פרק מרכזי בהסטוריה הפוליטית של אימפריה זאת למן המאה התשע-עשרה ובהסטוריה של חדירת המעצמות לתוכה, חדירה שפין מתארה כהתקבצות נשרים על פגר.

בקונסוליות השונות בארץ-ישראל יש עניין נוסף בשל התפקיד החשוב שמילאו כמה מקונסוליות אלו בהתפתחותו של הישוב היהודי בארץ-ישראל. לפיכך התרחב והתעמק מאוד בתקופה האחרונה המחקר בתולדותיהן של הקונסוליות הזרות והתבסס לא רק על ספרי זכרונות ויומנים אלא גם על חומר ארכיוני חשוב — שחלקו נמצא בארץ (לעתים בנסיבות מעניינות במיוחד כמו פרשת הארכיון של הקונסוליה הגרמנית בירושלים) וחלקו האחר בארכיונים של משרדי החוץ ממרסקבה ועד וושינגטון. בתוך הגלריה הארוכה של דמויות ססגוניות ומרתקות ודמויות אפורות שחלפו כצל בארץ-ישראל בלי להותיר עליה את רישומם, ראוי הקונסול הבריטי גיימס פין למקום נכבד בשורה הראשונה. יזמו "עתות סופה", המתאר את תקופת-כהונתו בירושלים בשנים 1853-1856, הוא בלי ספק אחד הספרים המרכזיים והחשובים ביותר מבין מאות הספרים על ארץ-ישראל שנכתבו במאה התשע-עשרה.

"Stirring Times" נכתב על-ידי אדם ששהה בארץ בתקופה של שש-עשרה שנה, הכיר אותה היטב, עקב אחר המתרחש בה, הבין את לישונותיה, חש כלפיה קירבה רוחנית עמוקה, היה מעורב

יעקב שביט הוא מרצה באוניברסיטה בתולדות הישוב החדש בארץ-ישראל. פירסם ספרים ומאמרים בנושא זה. כן הוא עורך את כתב-העת "קתדרה".

פנים, מפלגתו של הרב מימון, אשר בשנים 1937-1938 התנגדה נחרצות לחלוקה, בהסתמכה על טיעונים דתיים, קיבלה בשנים 1947-1948 את עקרון החלוקה, שלולא פעלו בן-גוריון והנהלת הסוכנות על פיו לא הייתה מדינת ישראל קמה ב-1948 (וספק אם יכלה לקום מאוחר יותר, בשנות ה-50, למשל), כשאיוון בינלאומי נדיר איפשר תמיכתן של שתי מעצמות-העל, רוב מדינות אירופה וארצות אמריקה הלטינית בהקמתה של מדינה יהודית בחלק של ארץ-ישראל.

לגבי ברל כצנלסון שכמה מחסידי ארץ-ישראל השלמה מסתמכים עליו כיום, קשה, כמובן, לנחש איוון עמדה היה נוקט בוויכוח על החלוקה טרם הקמת המדינה, כשלוש-ארבע שנים לאחר מותו. שהרי ראינו כבר שאישים כגולדה מאיר והרב מימון לא רק שינו עמדתם ותמכו בחלוקה שהביאה להקמת מדינת ישראל, אלא אף הביעו חרטה על עמדתם בשנת 1938. מאמריו ב"דבר" בשנים 1940-1941, ותמיכתו, החל מ-1942 במאבקו של בן-גוריון להקמת מדינה, עשויים להצביע על העמדה שבה היה ברל נוקט בשעת-הכרעה זו.

אשר לבן-גוריון, אין כלל צורך לנחש את עמדתו בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים, כאשר נפתח השלב השלישי בוויכוח על עניין החלוקה. שהרי הוא עצמו דאג היטב שדעתו תישמע ותהיה ידועה: הוא תבע נטישת השטחים שנכבשו במלחמה, כולם, פרט לירושלים המזרחית (ואולי גם רמת הגולן). מובן שאצלו הכריע השיקול המדיני על הלגיטימיות של מדינת ישראל ועל ההכרה בה מצד הקהילה הבינלאומית. אצלו היתה הכרעה זו קלה יותר מאשר אצל אחרים. הוא ידע בעוד מועד להבחין בין ארץ לבין מדינה, בין ארץ-ישראל, לבין מדינה יהודית בארץ-ישראל.

אפשר, כמובן, לחלוק על הערכות אלה. גם מי שאינם מקבלים את האימרה המקובלת, כי "ההסטוריה מלמדת כי אין מה ללמוד מההסטוריה", יודעים כי כל אחד לומד ממנה את מה שהוא רוצה ללמוד ממנה, ורק מעטים מסוגלים לשנות גישות בהווה ("ללמוד מן ההסטוריה") לאור עיון בעבר. ואף על פי כן, ההערכות המדיניות לאור הצעת החלוקה בתקופת המנדט הינן כמעט הווה. השתתפו ומשתתפים בהן, מאז ועד היום, כמה מהאישים שנטלו בהן חלק בשנות השלושים. חבל שספר מעניין זה, שהושקע בו עבודה רבה, אינו מספק אינדיקציות טובות לקורא בן-ימינו, המתלבט עדיין בשאלת החלוקה בהווה, גם לאור פרשת 1937-1938.

כלואים, כלואים מאוד אך מאושרים מאוד, שבמקלה שרו בעברית 'פועלים' אנו בשדה אברהם אבינו". (ואגב, לפי פין היתה העברית שפה חיה בירושלים של אמצע המאה הקודמת!)

כאמור, ספרו של פין הוא מקור לא-אכזב לתולדות הישוב הישן בירושלים; אך בה במידה הוא מקור לא אכזב לתולדותיה של האוכלוסיה הערבית המגוונת בארץ-ישראל; לתולדות הכתות הנוצריות הן-נותר והעליות-לרגל; למאבקי-הכוח בין הקונסוליות הזרות על ההשפעה הפוליטית והתרבותית ולטיבו ואופיו של השל-טון העות'מאני בארץ-ישראל באותה תקופה. מוקד הספר — "הסופה" — הוא מלחמת קרים, שהעילה לה היתה המאבק על המקומות הקדושים בארץ-ישראל, ואשר הדיה הגיעו גם אל הארץ והשפיעו על המתרשש בה. יחסי השלטון המרכזי עם מוקדי-הכוח המקומיים השונים בתקופת המלחמה הם, בסופו של דבר, כפי שכותב נכון הפרופסור שמואל אבי-צור בהקדמתו לתרגום העברי, עיקרו של הספר העשיר והמרתק הזה.

בעת האחרונה מציף אותנו מכול ממש של ספרות בת המאה התשע-עשרה לסוגיה השונים. לחלק ממנה רק ערך נוסטלגי, אנטיקוארי או חלקי ביותר. "ענות סופה" של גיימס פין הוא ספרי-סוד שערכו כמקור הסטורי שריר וקיים גם היום.

עיס. נסיונותיו של פין צמחו, איפוא, מתוך ההווה הירושלמית. יש לזכור כי ה"פרודוקטיביזציה" נוסח פין (והדומים לו), היתה שונה במידה רבה מה"פרודוק" טיכויזציה" של "הישוב החדש" בארץ-ישראל. אף שיש הסטוריונים המבקשים היום להקביל בין שתי התופעות הרי פועליו של פין, למשל, היו אמורים להיות פועלים שכירים ועבודתם לא היתה אמורה ליצור "נכס" כלכלי ולאומי המייצר מקומות תעסוקה נוספים ותורם תרומה בעלת-ערך ל"משק הלאומי".

"כרם אברהם" — כרם אל ח'ליל (הידיד). חלקת האדמה שנרכשה מערבים על-ידי אשתו של פין ב-1852, נועדה לפתור את המצוקה המנוונת והיעדר מקור רות הפרנסה והמזון בתוככי ירושלים העתיקה. רק מתוך נקודת-מבט "רומנטי" למדי אפשר לתאר את "כרם אברהם" כמקום שבו החלה העבודה העב-רית בארץ-ישראל של המאה ה-19. אם "עבודה עברית" פירושה רק עבודת אדמה, מכל מקום, התיאור של פין את פועליו היהודים הבאים לעבודתם כיוםם הראשון הוא תיאור מרגש בהחלט: "לאחר שנכנסו הפעולות למסלולן יצאתי יום אחד, לאחר עבודה מייגעת כמשרד, ורכבתי אל המושבה, לראות את האנשים בשוכם מעמלם. גשתי בהם כשהם צוע-דים כמשעולים ובשדות וסליהם וכלי-עבודתם על כתפיהם; חבורת אנשים

בתקופה שבה שירת כקונסול. אבל פין זכור בתולדות הישוב היהודי כהיותו אחד מן הראשונים שסימנו דרך לפרודוקטי-ביזציה של הישוב "הישן", בירושלים; שילוב של ערכים דתיים, פילנטרופיות קונסטרוקטיבית והסתכלות כמצבו של הישוב היהודי בירושלים, הפכו את פין לאחד מהראשונים שראו בפרודוקטיבי-זציה ("תרופת התעסוקה") את הדרך הנכונה לחלץ את הישוב היהודי ממצוקתו הכלכלית והחברתית החמורה. הרמן מלוויל, הסופר האמריקני המהולל, רשם ב"פנקס-המסע שלו בארץ-ישראל משנת 1857 שיחה עם ולטר דיקסון שאקל מבוסטון שהגיע לירושלים ב-1853 ועיבד בה חלקת אדמה. מלוויל שאלו האם עוב-דים אצלו יהודים, ודיקסון ענה "לא. אינני יכול להרשות אותם לעצמי. אני עושה את עבודתי כמו ידי. לכד מוצת, היהודים עצלים ואינם אוהבים לעבוד... הנוצרים חייבים להכין את הדרך". מלוויל נוטה להסכים אתו שאין סיכוי שהיהודים יתפכו אי-פעם לעובדי-אדמה בארץ-ישראל.

נסיונו של גיימס פין שונה. לפי השקפתו, יהודי ירושלים הכלואים בין חומות העיר העתיקה, נידונים לניוון בשל הצפיפות, תנאי התברואה הגרועים, היעדר מקורות הפרנסה, התלות בכספים הבאים מחוץ-לארץ והשקפת עולם דתית הבולמת ומת-נגדת ליצרנות ולעבודת-כפיים. תאוריו של החיים בירושלים הם מחרידים ומזעז-

לפניהם כאמת ספר שילמדם הרבה; כאן ילמדו לא רק את המאורעות אלא גם את המניעים שמהם נבעו; הם יראו הרצאה נאמנה של עובדות הנמסרת בלי דעה קדומה ובלי סילוף; הם ימצאו מכרה לכרות ממנו עפרות הרבה.

פילנטרופ בעל-לב

קודם כואו לירושלים גילה גיימס פין עניין בשאלות יהודיות והיה חבר "החברה הלונדונית לקידום הנצרות בין היהודים". לפיכך אין לדעת בכיור האם אכן היו מטרות מיסיונריות בפעולותיו למען הישוב היהודי בירושלים, כפי שחשדו בו לא מעט. החדירה הבריטית לארץ-ישראל לא הודרכה על-ידי מניעים דתיים אלא בשיקולים מסחריים וגיאוגרפיים, אבל המגמות הדתיות והמיליטאריסטיות ריפדו בלי ספק את האינטרס הקר והוסיפו לו נדבך חשוב, תמריץ, ובוודאי גם יתר-התלהבות ומשקל מיוחד. ממה שידוע עליו לא היה פין מיסיונר המנצל מצוקה וחולשה אלא פילנטרופ בעל לב רחום, אמיץ-לב וחדשן. "מעולם לא השתמשתי בהשפעה קונסולאית כאמצעי לניצור, או שיש לי כל כוונה לעשות זאת", כתב. החסות שפרש על יהודי ירושלים בתקופת כהונתו, מעל ומעבר למה שהתחייב מתפקידו — מה שלבסוף הביא להעברתו מירושלים — סייעה רבות לישוב היהודי

תגובות

יורשה נא לי להביע תמיהה על פרט אחד במאמרו של הפרופסור מיכאל הרסגור בחוברת מס' 1 של "זמנים" מאמר זה הובא בחוברת במקום מכובד ולו הוקצתה גם התמנה שבשער החוברת. מדובר בו על ממזרים, על ממזורקטיות וכדומה. והרי מלה זו — בהקשר זה — מוטעית ומטעה.

"אם כי הגדרת ממזר שונה אצל הקתולים מזו המקובלת בחוגי הרבנים האורתודוקסיים, — כותב פרופסור הרסגור — סמכה גם הכנסיה את ידה על הקללה התנ"כית הנוראה: "לא יבוא ממזר בקהל יהוה; גם דור עשירי לא יבוא לו בקהל יהוה" (דברים כ"ג ב'). והנה, תחת השפעת תלונים רבי-עוצמה נאלצה הכנסיה להשלים עם תופעה שהיתה לה לזר. ולהלן: "לפי החוק לא יכלו ממזרים לרשת את אבותיהם. הם לא יכלו להוריש רכושם אחרי מותם... אך הם דאגו

דעותיו של פרופסור הרסגור בענייני דת ואהבה חפשיה ידועות למדי וכבודן במקומן מונח. אך תמהני אם צריכים הייתם להניח לו לשבש בהן את תיאורו ההסטורי.

משה אטר

מיכאל הרסגור משיב:

ד"ר אטר לא הכין את מאמרי ואני מצטער על כך. לא אני טפחתי על הכנסיה הקתו-לית את "הקללה התנ"כית הנוראה", אלא היא עצמה עשתה זאת, כאשר פירשה את התנ"ך כפי שפירשה. נוסף לזאת, מקל ד"ר אטר את דעתו ככנסיה הקתולית אם חושב הוא שלא הקפידה על איסורי-חיתון, שכן הירכבה להקפיד ואף עברה על היהדות. אפילו קשרים בין סנדק לסנדקית נחשבו "לא-כשרים". לזאת רצוני להוסיף שאיסורי החיתון של ההלכה האורתודוקסית בתחום הממזרות אכן נוגדים את החוק הטבעי — החוק העליון של המין האנושי, ונוגדים את עקרונותיה של חברה בת זמננו.

לחיתון, אין משתנה דבר כמעמדו האישי של הממזר: הוא יורש כרגיל... וראוי אף ליטול שררת-מלך... ונקבע שממזר תלמיד-חכם קודם לכוהן גדול עם-הארץ".

כרי, איפוא, כי התפישה היהודית של הממזרות שונה מאוד מן התפישה הקתולית. על "ממזורקטיות" כמשמע היהודי ניתן לדבר כמצרים הקדומה, שם היו נהוגים בכתי הפרעונים נישואי אח ואחות, אבל לא בצרפת ובכורוגוניה של המאה ה-15. מאידך גיסא, הכנסיה הקתולית, אף שהתנגדה לאהבות שמחוץ לנישואין, ולא הכירה בזכויות הירושה וההורשה של הילדים ה"בלתי-חוקיים",

הרי עד כמה שידוע לי מעולם לא הקפידה על איסור החיתון שלהם כמו ההלכה היהודית לגבי הממזרים. תאורו של פרופסור הרסגור מטעה, איפוא, בשני כיוונים. הוא טופל על הכנסיה הקתולית את "הקללה התנ"כית הנוראה" — המכוונת לא "כאסטאריים", כי אם לאיסורי-ערה, והוא מסלף את גישת ההלכה היהודית ל"ילדי האהבה" החפשיה.

להעניק (לכניהם) בעוד מועד רכוש די צרכם... ופרופסור הרסגור מסביר: "ממזרים, כלומר בני אצילים... אשר נולדו מחוץ לנישואים". "ילדי אהבה". הרי לפנינו מאבק דרמטי של האהבה החפשיה בקנאותם הדתית של כמרים ורבנים אורתודוקסיים. אך כלום נכון תיאור זה?

נכון הדבר כי בידיה המשמע של "ממזר" — ילד שהוריו לא נישאו. אבל משמעה של המלה בעברית איננו זה. המילון של אבן-שושן כותב: "ממזר — בן מנישואים אסורים לפי הדת, מי שנולד מאיסורי-ערה". וה"אנציקלופדיה עברית" מסבירה בערך "ממזר": "על-פי ההלכה ולד של הבא על אחת מכל העריות שבתורה, דהיינו חייבי כרת או מיתות בית-דין שקידושין אינם תופסים ביניהם. בניגוד לשיטות משפטיות אחרות, אין בעבודה של היות הוריה הילד לא-נישואים זה לזה בעת לידתו כדי ליצור ממזרות; ולד כזה איננו "בלתי-חוקי" (illegitimate bastard), וזכויותיו ומעמדו אינם פגומים, משום שהוריו, אילו רצו בכך, היו יכולים ומותרים להנשא... פרט